

IN MEMORIAM

Микола Супрун,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри
пенітенціарної педагогіки та психології
Інституту кримінально-виконавчої служби

Віталій Пуйко,

начальник відділення
впровадження інноваційних методик
навчання навчально-методичного центру
Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.8

***Внесок Г. О. Радова
у розбудову вітчизняної пенітенціарної
теорії та практики
(до 65-річчя від дня народження)***

Реалізація пенітенціарної реформи в Україні від моменту утворення Державної пенітенціарної служби України [1] отримала нове дихання. Нині як серед науковців і практиків, так і в суспільстві загалом визріло

усвідомлення необхідності її логічного завершення.

В основі пенітенціарної реформи у більшості цивілізованих країн світу завжди була людина, яка своїми поглядами, власними справами справила

визначальний вплив, інколи навіть через особисту жертвність улюбленої справи. Таким для поширення пенітенціарних ідей у країнах Європи в XIX ст. став відомий гуманіст, філантроп британець Джон Говард, який закінчив своє життя в місті Херсоні, захворівши на тиф під час відвідувань тамтешніх тюремних закладів. У XX ст. до особистостей такого рівня в Україні можна віднести Георгія Опанасовича Радова – заслуженого юриста України, доктора філософії, кандидата юридичних наук, Президента Фонду сприяння пенітенціарній реформі ім. Дж. Говарда, генерал-майора внутрішньої служби, ректора Київського інституту внутрішніх справ.

Науково-педагогічний спадок Г. О. Радова, його праці, життєвий шлях викликають думку про нього як про професіонала, ентузіаста своєї справи, який обрав для себе особисте завдання – відродження пенітенціарної ідеї в Україні.

Для усвідомлення актуальності його ідей необхідно звернути увагу на ситуацію, в якій перебувала Україна на початку своєї незалежності. У 1996 р. Правовий директорат Ради Європи, вивчивши стан справ у кримінально-виконавчій системі України, чітко вказав на необхідність проведення реформи у цій сфері. Саме тому Г. О. Радовим було підготовлено доктринальну модель Закону України «Про пенітенціарну систему України», в розробленні якої він використав результати дослідження пенітенціарної практики інших країн, історії становлення системи органів і установ виконання покарань в Україні, проблеми сучасної пенітенціарної практики [2, с. 11].

Вказаний проект став першим на теренах колишнього СРСР. Його прогресивний характер, насамперед, полягав в ідеї переходу від засад радянської виправно-трудої системи до системи виконання покарань

нової за змістом, себто такої, що ґрунтується на цивілізаційних здобутках і досвід, стандартах пенітенціарної діяльності в країнах Європи. На жаль, масштабність підходів щодо реалізації пенітенціарного процесу, вилучення з нього ідеологічної складової, елементів виправно-трудої системи з її каральною сутністю не було оцінено належним чином як частиною практичних працівників, так і окремими науковцями. Проте, як засвідчив час, альтернативи у реформуванні пенітенціарної системи України за європейським взірцем немає.

Однією з головних умов успішного реформування вітчизняної системи органів та установ виконання покарань Г. О. Радов уважав законодавче закріплення її статусу як самостійного органу державного управління. Аналізуючи постанову Кабінету Міністрів України «Про концепцію розвитку системи МВС України» від 26 квітня 1996 р. № 456, яка передбачала варіант передання системи органів та установ виконання покарань у підпорядкування Міністерству юстиції, він у своїх працях обґрунтував необхідність створення на базі Головного управління виконання покарань, що на той час входило до структури МВС України, Державного пенітенціарного комітету саме як самостійного органу державного управління. Зокрема, у проекті закону в розділі, присвяченому суб'єктам пенітенціарної системи, він чітко сформулював функції та завдання Державного пенітенціарного комітету як вищого органу управління пенітенціарною системою України. Така позиція, як у той час, так і зараз вважається дискусійною. Проте, як свідчить вивчення закордонного досвіду, результатів соціологічних досліджень і наукових розроб, вона виглядає найбільш прийнятною.

Окрема увага у проекті приділяється визначенню сутності пенітенціарного процесу як комплексного

процесу управління, що виходить за межі діяльності системи установ та органів виконання покарань і мобілізує на досягнення спільної мети різні види соціальних інституцій, що можуть брати участь у ресоціалізації засуджених. Таке уявлення про пенітенціарний процес як про комплексний, системний, багаторівневий та багатфункціональний за суттю в наш час було підтримано науковцями та набуло подальшого розвитку [3; 4].

Окремим напрямом наукового пошуку Г. О. Радова стало дослідження проблем засобів соціалізації особи, особливо тих, що підтверджують свою ефективність навіть в умовах матеріальної скрути і дозволяють досягти вагомого виховного ефекту [5, с. 41]. У підсумку цієї праці він дійшов висновку, що «головним чинником, зумовлюючим зовнішній характер поведінки людини, є її внутрішній духовний стан ... і найбільш значним і, як свідчить досвід, ефективним, є релігійне виховання, особливо в контексті пенітенціарного процесу». Прихід до цього, на перший погляд простого та зрозумілого рішення, і дозволив зробити визначальний для подальшого наукового пошуку та розбудови пенітенціарної системи України висновок що «пенітенціарний процес, на відміну від кримінально-виконавчого або просто виховного процесу, не є проблемою суто юридичною або педагогічною, а в основі своїй перебуває в площині морально-етичного, духовного характеру. Його предметом є не злочинець, а людина, жива істота, яка має сприйматись не через юридичні, а морально-етичні, психологічні і педагогічні категорії, як носій певних соціальних відхилень і патологій, що зумовили злочинну поведінку і які необхідно усунути» [5; с. 48].

І саме тому, на його думку, стрижень пенітенціарного процесу утворює внутрішньо-особистісна духовно-розу-

мова діяльність засудженого із переоцінювання своїх учинків і життєвих орієнтирів, визнанні їх такими, що не відповідають високому призначенню людини в цьому світі, усвідомленні своєї власної провини і засвоєнні, як особисто значущих, загальноновизнаних соціальних і духовних цінностей. І головним, при цьому, стало виведення аксіоми, що «в умовах повної кризи державних інституцій соціалізації і відсутності адекватних механізмів впливу на суспільну свідомість, релігія і церква стали єдиною владою, що добровільно визнається людиною. Священик став не тільки символічною фігурою, але й особою, яка заслуговує на довіру та не має меркантильного інтересу. Тільки взявши на озброєння пастирську, а не начальницьку роль, спираючись на норми християнської моралі, пенітенціарний персонал спроможний повернути злочинця до морального відродження і врятувати суспільство від остаточного краху моралі» [5; с. 49].

Ці ідеї, висловлені в 90-х роках минулого століття, в наш час набувають дедалі більшої актуальності, особливо в умовах поглиблення економічної та соціальної кризи в українському суспільстві та у сфері державного управління. Вказані позиції знаходять продовження в сучасних дослідженнях проблем пенітенціарної теорії та практики. За результатами досліджень, проведених В. М. Гречанюком, О. В. Романенком та за оцінками працівників кримінально-виконавчої системи, діяльність релігійних та благодійних організацій є ефективною та необхідною у процесі ресоціалізації засуджених [6, с. 190–191; 4, с. 13]. Саме тому обґрунтовується доцільність запровадження в установах виконання покарань на постійній основі інституту тюремних священників. Також розробляється Положення про представників релігійних організацій в установах виконання покарань, яке має чітко закріпити організаційно-

правові умови здійснення духовного наставництва в установах виконання покарань [4, с. 15–16].

На окрему увагу заслуговує підготовлена Г. О. Радовим книга «Пенітенціарна ідея: думки на тему» [7]. У свій час вона стала знаковою, оскільки була фактично єдиним джерелом знань про іншу, не радянську виправно-трудоу систему виконання покарань. Опублікована 1997 р., саме тоді, коли в Україні на порядку денному постало питання визначення засад, на яких проходило би реформування системи органів та установ виконання покарань, залишених після розвалу СРСР.

За змістом кожний розділ книжки містить унікальні матеріали, які в Україні українською мовою було опубліковано вперше.

Зокрема, матеріали розділів «Філософські основи пенітенціарної ідеї» та «Про вихідні засади розбудови пенітенціарної системи» фактично окреслили нову ідею розбудови оптимальної системи виконання покарань, що відповідає інтересам суспільства, загальноновизнаним людським цінностям, суспільній безпеці та нормам християнської моралі – пенітенціарної системи.

Безумовний інтерес викликають матеріали про рішення міжнародних тюремних конгресів [7, с. 197–278], що їх на монографічному рівні за весь час української незалежності так і не було належним чином вивчено. Вказані рішення свого часу стали квінтесенцією наукової думки та пенітенціарної практики.

На окреме вивчення заслуговує бібліографія [7, с. 278–286]. Вона містить дані про джерела, які раніше не досліджувались українськими науковцями і, фактично, були вилучені з наукового обігу з ідеологічних причин. Навіть просте ознайомлення з ними дозволяє дійти висновку про масштабність проведеної роботи щодо їх повернення для сучасної юридичної науки.

Саме тому підготовлена Г. О. Радовим книга може розглядатись як ідейний дороговказ у проведенні пенітенціарної реформи в Україні.

Будучи неординарною особистістю, Г. О. Радов поряд із різноплановою законотворчою діяльністю постійно прагнув до особистісного професійного зростання. На наш погляд, особливо плідною була його праця на кафедрі загальноюридичних наук Київського інституту внутрішніх справ, де він пройшов шлях від викладача до її керівника.

Обґрунтовано відстоюючи значущість історико-правових знань для фахового становлення фахівців у галузі пенітенціарії, ним було розроблено і впроваджено в навчальний процес оригінальні авторські курси, унікальні для пострадянського простору, з «Теорії пенітенціарії» та «Історії пенітенціарної системи України».

Працюючи над розробленням науково-методичного забезпечення зазначених навчальних дисциплін, а також над докторською дисертацією, що була присвячена питанням реформування пенітенціарної системи держави, Г. О. Радов багато уваги приділяв популяризації юридичних надбань минулого. Так, із його ініціативи курсанти і слухачі мали змогу вивчати оригінальні джерела XVIII–XX ст. Зазначмо, що до кожного документа із історичної спадщини минулого вчений написав оригінальні вступні статті, що давали змогу сформувати у слухачів більш повну уяву про саму працю і про історичну епоху, в якій вона побачила світ.

Зокрема, для забезпечення курсу «Теорія пенітенціарії» було підготовлено до друку серію репринтних видань під загальною назвою «Бібліотечка «Антологія пенітенціарної думки», її склали праці видатних учених-гуманістів, які стали основою пенітенціарної науки [8].

Також, спільно зі своїм учнем І. І. Резніком, для навчального курсу з «Історії

пенітенціарної системи України» було підготовлено унікальне видання, перше за таким змістом в Україні – «Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України». До неї увійшли витяги з нормативно-правових актів, що регламентували виконання кримінальних покарань починаючи від часів Давньої Русі та завершуючи ХХ ст. Більшість із цих джерел права фактично вперше було представлено на широкий загал, як для вивчення, так і для використання в навчальному процесі у вищих навчальних закладах юридичного профілю [9; 10; 11].

Автори статті мали нагоду оцінити педагогічну майстерність вченого і як лектора. Його заняття відрізнялися неординарністю викладу навчального матеріалу. Головна мета, яку сповідував цей педагог під час проведення занять, – вироблення в учнів прагнення до критичного сприйняття інформації. Проводячи заняття, він завжди наголошував на необхідності поєднання теоретичних і практичних знань. Ідейним девізом у цьому процесі Г. О. Радов уважав слова професора Київського університету ім. св. Володимира Д. І. Тальберга, проголошені ще 1876 р.: «... тюрма має справу із внутрішнім світом людини, з моральними хворобами і аномаліями, тому знання психологічні, безумовно, необхідні для успіху» [12, с. 64]. Зазначмо, що цей методологічний орієнтир став головним у процесі підготовки психологів для пенітенціарних установ.

Особливо значущим для вітчизняної пенітенціарної теорії та практики став період професійного життя Г. О. Радова на посаді ректора Київського інституту внутрішніх справ. Як влучно зазначив із приводу призначення Георгія Опанасовича на цю посаду академік В. М. Синьов, «...вперше ректор є і лектор». Головним досягненням Г. О. Радова як ректора було створення потужної команди однодумців – знаних учених у галузі

пенітенціарної теорії та фахівців-практиків. Особливе місце в ній посідали перший проректор із навчальної роботи В. М. Синьов, проректор із наукової роботи О. П. Северов, проректор із роботи з персоналом В. В. Коваленко, начальник кафедри психології та педагогіки О. В. Беца, начальник кафедри кримінально-виконавчого права С. Я. Фаренюк, начальник навчального відділу М. В. Клімов, учений секретар вченої ради Інституту Д. О. Ніколенко, начальники факультетів, доценти В. І. Кривуша, А. В. Кирилюк, І. С. Сергеев, педагоги-практики В. О. Кондратьєв, В. І. Ковалець, В. М. Любченко, В. В. Сулицький та багато інших талановитих фахівців.

Головним орієнтиром у роботі ректора була розбудова КІВС на засадах світових освітніх традицій. На жаль, залишилася нездійсненою мрія вченого про створення «Київської пенітенціарної академії», що являла би собою інтеграцію вищої освітньої підготовки з всіма іншими етапами підготовки і перепідготовки пенітенціарних кадрів – від першопочаткової до ад'юнктури та докторантури. У його планах було відкриття декількох спеціалізованих учених рад із захисту дисертацій, зокрема з кримінально-виконавчого права і юридичної психології та педагогіки. Ним було започатковано випуск в Україні фахового наукового видання «Проблеми пенітенціарної теорії та практики». Як головний редактор зазначеного наукового збірника, Г. О. Радов залучав до роботи в редакційній колегії та в авторському колективі провідних учених, практичних працівників пенітенціарних установ. Навколо видання формувалася когорта наукової молоді, основу якої склали представники наукової школи ректора – Є. М. Бодюл, А. О. Галай, С. В. Кушнар'єв, К. М. Муравйов, В. М. Пуйко, О. В. Романенко, І. І. Резнік, В. В. Стаднік та ін., які й зараз гідно продовжують наукові традиції свого вчителя.

Вагомим напрямом творчої діяльності тогочасного колективу КІВС стала його співпраця з міжнародними інституціями. Зокрема, було налагоджено тісний зв'язок із посольством Великої Британії. З ініціативи ректора британські колеги започаткували стажування педагогів у спеціалізованих навчальних закладах і пенітенціарних установах цієї країни. Посольство надало вагому допомогу у створенні музею Джона Говарда – свого співвітчизника, який багато зробив для втілення в життя ідей гуманізації утримання засуджених у нашій країні у XVIII ст.

З метою розбудови пенітенціарної освіти ректор багато зусиль докладав до налагодження співпраці зі спорідненими закладами освіти й науковими установами системи Академії правових наук України та Академії педагогічних наук України. Так, завдяки його зусиллям і старанням проректора з навчальної роботи Чернігівського училища внутрішніх справ (нині юридичний коледж) І. Г. Богатирьова було узгоджено всі базові питання у сфері підготовки пенітенціарного персоналу в обох закладах освіти.

Вбачаючи в позааудиторній роботі логічне продовження навчальних занять вихованців, Г. О. Радов започаткував систему виховання майбутніх офіцерів у позанавчальний час. Так, курсантів було задіяно до широкої мережі наукових гуртків, у яких під

керівництвом провідних учених вони мали змогу набути навичок самостійної наукової роботи. Набула широкого розмаху художня самодіяльність КІВС; зокрема, хор інституту під керівництвом Р. В. Давидової – дружини ректора неодноразово ставав переможцем всеукраїнських конкурсів. «Клуб веселих і кмітливих» багато років був лідером у Лізі силових структур «Зірки на погонах».

Здійснюючи перші кроки у вивченні життєвого шляху, зокрема науково-педагогічної спадщини генерал-майора внутрішньої служби, заслуженого юриста України Георгія Опанасовича Радова (02.02.1949 – 27.06.1999), можна дійти висновку, що справжні масштаби здійсненого цією неординарною людиною потребують більшого і всебічного усвідомлення, а головне – втілення в життя.

Враховуючи значну теоретичну і практичну значущість наукового доробку Г. О. Радова для сьогодення і майбутнього пенітенціарної системи України, колектив Інституту кримінально-виконавчої служби у лютому 2014 р. проводить засідання тематичного «круглого столу» «Пенітенціарна ідея Г. О. Радова: минуле, сьогодення і майбутнє», присвяченого 65-річчю від дня народження вченого. Метою цього наукового зібрання є усвідомлення його здобутків із позицій сьогодення практики діяльності пенітенціарної системи і вироблення стратегії її функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 394/2011 [Електронний ресурс] : Сторінка сайту Верховної Ради України. Документ show/394/2011. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/394/2011>. – Назва з екрана.
2. Радов Г. О. Доктринальна модель закону «Про пенітенціарну систему України» / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. №1(2) – 1997. Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – К. : РВВ КІВС, 1997. – С.11-53.
3. Ягунов Д. В. Державне управління пенітенціарною системою України: механізми ресоціалізації засуджених [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :

спец. 25.00.02 / Д. В. Ягунов // Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Одеса, 2004. – 20 с.

4. Романенко О. В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізмі її реалізації [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. В. Романенко // Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 19 с.

5. Радов Г. О. Формування духовності засуджених у контексті пенітенціарного процесу / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – № 1 (3) – 1998. – Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – К. : РВВ КІВС, 1998. – С. 39 – 48.

6. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука : [монографія] / І. Г. Богатирьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 294 с. – 100 пр. – ISBN 978 966-8395-32-1.

7. Радов Г. О. Пенітенціарна ідея: Думки на тему / Г. О. Радов. – К. : МП «Леся», 1997. – 288 с. – 5000 прим. – ISBN 966-7166-18-х.

8. Бентам Ієремія. Пано́птика : Репринтне видання. – Вип. III–IV / Г. О. Радов (відп. за вип.). – К. : РВВ КІВС при НАВС, 1998. – 60 с. (Сер.: Бібліотечка «Антологія пенітенціарної думки». З колекції зібрань Г. Радова).

9. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України : у 2 т. – Т. 1. – Ч. 1 / Упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резнік ; КІВС. – К. : РВВ КІВС, 1998. – 414 с. – 1000 пр. – ISBN 966-95484-0-3.

10. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України : у 2 т. – Т. 1. – Ч. 2 / Упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резнік ; КІВС. – К. : РВВ КІВС, 1998. – 402 с. – 1000 пр. – ISBN 966-95484-0-3.

11. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України : у 2 т. – Т. 2. – Ч. 1 / Упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резнік. – К. : ВД «Говард Пресс», 1999. – 456 с. – 500 пр. – ISBN 966-95484-0-3.

12. Тальберг Д. И. Тюремная литература и тюремноеведение. Сочинения / Д. И. Тальберг. – М. : Универ. типография, 1876. – 64 с.

Супрун М. О., Пуйко В. М. Внесок Г. О. Радова у розбудову вітчизняної пенітенціарної теорії та практики

У статті проаналізовано внесок Г. О. Радова у розбудову вітчизняної пенітенціарної теорії та практики, його погляди та публікації, основні етапи біографії.

Ключові слова: Г. О. Радов, пенітенціарна система, пенітенціарна реформа, теорія пенітенціарії.

Супрун Н. А., Пуйко В. Н. Вклад Г. А. Радова в становление отечественной пенитенциарной теории и практики

В статье проанализирован вклад Г. А. Радова в становление отечественной пенитенциарной теории и практики, его взгляды и публикации, основные этапы биографии.

Ключевые слова: Г. А. Радов, пенитенциарная система, пенитенциарная реформа, теория пенитенциарии.

Suprun M., Puyko V. The contribution of G. Radov in the development of the national penitentiary theory and practice

The contribution of G. Radov in the development of the national penitentiary theory and practice, his views and publications, the main stages of the biography are analyzed in the article.

Key words: G. Radov, the penitentiary system, the penitentiary reform, the theory of Penitentiary.